

Соболева І. В.
*аспірант кафедри економічної теорії,
статистики та прогнозування
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

Soboleva I. V.
*Postgraduate Student, Economic Theory,
Statistics and Forecasting Department,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ РІВНЯ МОНОПОЛІЗАЦІЇ РИНКУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Анотація. У статті розглянуто методичне забезпечення оцінки рівня монополізації в країнах ЄС та Україні. Розроблено пріоритетні напрями приведення їх до спільного знаменника. Виокремлено чинники оцінки рівня монополізації ринку на рівні підприємства. Окреслено основні проблеми у сфері антимонопольного регулювання. Запропоновано шляхи вирішення проблем у сфері антимонопольної політики.

Ключові слова: антимонопольне регулювання, антимонопольна політика, монополії, економіка України, економіка ЄС, методичне забезпечення.

Вступ та постановка проблеми. Сучасний період розвитку та ускладнення ринкових відносин в Україні супроводжується важливими процесами залучення та адаптації європейського досвіду до українського середовища. Найбільш активно європейський досвід упроваджується в економічні відносини нашої країни, серед яких є найбільш проблемні ділянки, які вимагають першочергового реформування саме з урахуванням досвіду європейських країн. До таких гострих та першочергових проблем, безперечно, належить проблема монополізації ринку в Україні, що й зумовило вибір напрямку даного дослідження та підтверджує його актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань монополізму, регулювання рівня монополізації та відповідних методів та методик визначення рівня монополізації економіки займалися багато науковців, серед яких: О. Шворак [1], І. Дахно [2], О. Калініна [3], Т. Гладкова [4], Н. Карпенко [6], С. Даниліна [7] та ін. Незважаючи на наявні дослідження, недостатньо розглянутим залишається питання зближення практик методичного забезпечення антимонопольного регулювання України та країн ЄС.

Метою даної статті є обґрунтування напрямів протидії монополізації ринку в Україні з урахуванням досвіду методичного забезпечення оцінки рівня монополізації ринків країн ЄС.

Результати дослідження.

Безперечно, Європейський Союз (ЄС) є виступає сьогодні найбільш ефективним інтеграційним об'єднанням у світі, успішний еволюційний шлях якого триває більше ніж 50 років. В умовах сьогодення сукупний економічний потенціал країн ЄС є достатньо вагомим. Країни ЄС виступають безперечним лідером як за демографічними показниками, так і за часткою у світовій торгівлі. На частку ЄС припадає 1/3 світового промислового виробництва й науково-технічного потенціалу, 25% патентного фонду світу, 25% світової торгівлі [1].

Особливістю Європейського Союзу є перенесення регулювання на регіональний рівень, що дає змогу припинити порушення не тільки окремими приватними підприємствами та громадянами, а й державними органами влади, включаючи державні підприємства і недержавні

монополії. Антимонопольна політика ЄС спрямована на забезпечення необхідної умови створення і нормального функціонування загального (єдиного) внутрішнього ринку країн-членів. Стан такого ринку розглядається в офіційних документах ЄС як фундамент для подальшого розвитку європейської економічної інтеграції [2].

Ділові кола країн-членів також визнають необхідність зміцнення європейського вимірювання для максимально вигідного використання природних можливостей і підвищення конкурентоспроможності держави на світовому ринку. Зростає й розуміння того, що ключову роль у цьому має відігравати ефективна антимонопольна політика, що забезпечує оптимальний розподіл ресурсів і сприяє формуванню найкращих умов для інновацій та технічного прогресу.

Визнання особливої ролі антимонопольної політики в інтеграційному будівництві знайшло відображення в основоположних договорах ЄС. Положення про заходи щодо забезпечення вільної конкуренції на ринку задекларовані в Договорі про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС, 1951 р.). Створюючи в 1957 р. Європейську економічну спільноту (ЄЕС), яка має універсальний характер, країни-члени виходили з необхідності забезпечити рівні можливості для конкуренції підприємств країн-членів у всіх секторах економіки [3].

Чинний Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС, прийнятий у Лісабоні 13 грудня 2007 р., набрав чинності 1 грудня 2009 р.) текстуально відтворює базове положення про конкуренцію в розділі 1 справи VII (ст. ст. 101–109) [4]. Правила, необхідні для функціонування єдиного ринку, згідно з ДФЕС, входять у число запитань, що знаходяться у виключній компетенції органів ЄС (ст. 3). Слід зазначити і новий, який має обов'язкову юридичну силу, протокол № 27, в якому особливо відзначається право ЄС приймати за необхідності всі заходи, зокрема на основі ст. 352, щоб не допустити «підриву» на своєму внутрішньому ринку.

Розвиток європейського права у сфері антимонопольної діяльності здійснюється шляхом видання органами ЄС – Радою та Європейською Комісією у співпраці з Європарламентом – нормативних актів у формі регламентів (мають пряму дію) і директив (реалізуються через

прийняття національних законів), адаптованих до цілей конкурентної політики ЄС у реальних обставинах. Значну роль у законотворчому процесі відіграє Суд ЄС. Винесені ним висновки щодо окремих справ використовуються як прецедент під час розгляду інших подібних справ судами країн-членів. Важливо відзначити, що судова система Євросоюзу базується на принципі пріоритету європейського права над правом національним, і коли вони вступають у суперечність один з одним, рішення приймаються на основі норм ЄС.

У перші десятиліття в антимонопольній політиці ЄС переважали питання антикарного регулювання, концентрація ресурсів в той час не розглядається як суттєва загроза конкуренції [5]. Навпаки, у керівних колах ЄС існували думки, що антимонопольна політика не повинна перешкоджати становленню великих європейських ком-

паній, у тому числі їх трансграничного злиття, для більш ефективного протистояння конкуренції ззовні. Однак фактично захощений таким чином процес укрупнення фірм ЄС поступово прийняв настільки широкі масштаби, що перетворився на один із чинників порушення умов конкуренції на єдиному внутрішньому ринку, особливо для підприємств малого та середнього бізнесу.

Методичне забезпечення оцінки рівня монополізму країн ЄС представлено в табл. 1.

У контексті даного дослідження необхідно зробити важливе зауваження: для розгляду методичного забезпечення досліджуються не лише існуючі методи, але й чинники, які впливають. При цьому, на думку автора, саме чинники мають першочергове значення. Таке зауваження ґрунтується на тому, що саме від їхнього впливу залежить загальна дієвість методів. У цілому моделювання як метод

Таблиця 1

Методичне забезпечення оцінки рівня монополізму в країнах ЄС

Показник	Методика розрахунку	Аналітична спрямованість
Частка фіксованого числа підприємств	частка чотирьох великих фірм на ринку (CR4)	Через цей показник кількісно визначається домінуюче становище на ринку. Воно виникає (на прикладі ФРН), якщо на одне підприємство припадає 1/3 всього обороту, або на 3 – понад половини, на 5 – понад 2/3
Індекс Херфіндаля-Хіршмана	$HHI = S_1^2 + S_2^2 + \dots + S_n^2$ де $S_1 + S_2 + \dots$ виражені (у відсотках) частки продажів фірм в галузі, які визначаються як відношення обсягу продажів фірми до обсягу всіх продажів галузі	Значення індексу може змінюватися від 0 (повна демонополізація) до 10 000 (абсолютна монополія)
Коефіцієнт концентрації (CR)	$CR_n = \sum_{i=1}^n S_i$ де S_i – частка продажів i -ого товаровиробника в обсязі реалізації ринку, а n – кількість фірм, узяті для розрахунку даного коефіцієнта	Цей показник має один недолік – він характеризує не всю сукупність підприємств на ринку і його структуру, а тільки позиції найбільших виробників, не враховує особливостей ринкової структури «на околиці» галузі. І, нарешті, під час розрахунку індексу концентрації до уваги береться частка ринку, яка покривається за рахунок імпорту
Індекс Лінда	$L = \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n Q_i$ де n – кількість великих підприємств (не менше 2-х), а Q_i – відношення середньої частки i -го підприємства до частки $n - i$ підприємств	Цей індекс, як і індекс концентрації, розраховується лише для кількох найбільших фірм i , отже, також не враховує ситуації на «околиці» ринку. Однак на відміну від індексу концентрації він орієнтований на облік відмінностей в «ядрі» ринку
Індекс Лернера	$L = (P - MC) / P = -1 / Ed$ де Ed – еластичність попиту за ціною на продукцію даної фірми	Передбачається, що з ростом монополізму збільшиться розрив між ціною товару і граничними витратами на його виробництво. В умовах досконалої конкуренції його значення дорівнює 0. Індекс Лернера показує відносне перевищення ціни товару над граничними витратами його виробництва
Дисперсія ринкових часток	$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln S_i - \ln \bar{S})^2$ де S_i – частка фірми на ринку, \bar{S} – середня частка ринку, що дорівнює $1/n$; n – число фірм на ринку	Показник концентрації, який визначає ступінь розкиду обсягів випуску фірм
Показник абсолютної ентропії	$E = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n S_i \ln \frac{1}{S_i}$ де S_i – частка продаж i -ої фірми на товарному ринку; n – кількість фірм, що діють на ринку	Показник концентрації, що характеризує абсолютну ступінь стихійності фірм у прийнятті основних рішень щодо ціни й обсягу продажів, яка присутня на даному ринку
Індекс Джині	$G = \frac{1}{nA_n} \sum_{i=1}^n (i-1)A_i - iA_{i-1} $ де A_i – накопичене (кумулятивне) значення часток i найбільших фірм ринку; n – кількість фірм на ринку	Обчисленням цього показника можна виміряти не тільки рівень концентрації. Індекс Джині в країнах ЄС використовується під час вивчення широкого кола соціально-економічних процесів

Джерело: складено та узагальнено автором на основі [1; 6; 7]

дослідження в науці базується на подібності систем або процесів. Основні вимоги до моделі системи або моделі дослідження операції: врахування всіх суттєвих процесів, критичність щодо змінюваних параметрів, визначення і показника якості (ефективності) операції. Модель повинна відображати суть досліджуваної операції, враховуючи всі її основні боки і взаємозв'язки [8].

У табл. 2 представлено класифікацію основних чинників механізму оцінки рівня монополізації ринку на рівні підприємства.

Щодо окреслених в наведеній таблиці чинників, то у цьому сенсі доречно зазначити, що всі вони мають місце в

процесі оцінки рівня монополізації тією чи іншою мірою.

Поряд із цим доцільно розглянути, яке методичне забезпечення використовується в Україні для оцінки рівня монополізації ринку. Передусім слід зауважити, що показники, які використовуються в країнах ЄС, в Україні не отримали розповсюдження. Методи оцінювання рівня монополізації є невід'ємним складником державної анти-монопольної політики. Методи дають змогу не лише оцінити ситуацію, що складається на певному ринку в даний період часу, а й визначити подальшу кооперацію товаровиробників, можливі потенційні зловживання монопольним або домінантним положенням на ринку.

Рис. 1. Напрями вдосконалення українського методичного забезпечення оцінки рівня монополізації з урахуванням досвіду країн ЄС

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2

Чинники механізму оцінки рівня монополізації ринку в моделі

Фактор	Характеристика
Наявність конкурентного ринку	Ключовий чинник впливу, тому що саме від дії та характеру конкуренції в певній галузі багато в чому залежить рівень монополізації
Наявність переговорної сили підприємств	Виступає вирішальним чинником, від якого залежить взаємодія окремих суб'єктів господарювання, а отже, й можливість монополізації окремих сегментів ринку
Наявність вільних потужностей у підрозділу-виробника	Від дії цього чинника залежить можливість підприємства монополізувати ринок
Наявність важливих для підприємства переваг вертикальної інтеграції	Даний чинник свідчить про те, що вертикальна інтеграція дає змогу знизити економічні ризики на підприємстві, а саме ризик залежності від споживачів і постачальників, оскільки підприємство може контролювати весь процес створення вартості – від видобутку сировини до продажу кінцевому споживачеві. Така ситуація стає більш важливою, якщо ринки схильні до сильних коливань, таких як сезонні, кон'юнктурні і т. д., тобто характеризуються високою волатильністю

Джерело: складено автором на основі [5–9]

Методи аналізу ринку на предмет монополізації дають змогу не лише оцінити ринки, а й запропонувати подальше регулювання як конкурентної ситуації, так і загальної економічної ситуації на ринку. Методи оцінки концентрації та монополізації ринку необхідно використовувати як потужний інструмент регулювання та розвитку економіки взагалі. Таким чином, можна констатувати про суттєві відмінності між методичним забезпеченням оцінки рівня монополізації в Україні та в країнах ЄС. До таких відмінностей слід, перш за все, віднести:

- відмінності в застосуванні показників та коефіцієнтів оцінки рівня монополізації;
- відмінності в загальному методичному підході до оцінки, що зумовлено різними завданнями такої оцінки;
- відмінності в безпосередній побудові української економіки та економіки європейських країн, що й зумовлює різницю загроз монополізації та методів боротьби з нею.

З урахуванням зазначеного можна представити загальні напрями вдосконалення українського методичного забезпечення оцінки рівня монополізації з урахуванням країн ЄС (рис. 1). Представлені на рис. 1 напрями, на думку автора, здатні достатньою мірою вдосконалити загальну концепцію антимонопольної політики в Україні.

Запропоновані напрями, безперечно, сприятимуть поліпшенню загальної ситуації на українському ринку.

Таке зауваження ґрунтується, перш за все, на тому, що сучасний стан ринку в Україні здебільшого є монополізованим. Особливо така тенденція спостерігається в фармацевтичному, енергетичному сегментах. У цілому захист конкуренції та запобігання антиконкурентним діям і зловживання монополіями ринкової влади знаходяться в тренді загальних тенденцій розвитку економічних відносин України з ЄС. Заходи щодо захисту ринку і недопущення недобросовісної конкуренції передбачені розділом 10 Угоди про асоціацію з ЄС. Зокрема, Угода встановлює низку декларацій та домовленостей про недопущення обмеження конкурентного середовища і запобігання антиконкурентним господарським діям, які можуть спотворити належне функціонування ринків.

Висновки. Наукова новизна даного дослідження полягає у розробленні та обґрунтуванні напрямів протидії монополізації ринку в Україні з урахуванням досвіду методичного забезпечення оцінки рівня монополізації ринків країн ЄС, які здатні не тільки забезпечити ефективність антимонопольної політики, а й наблизити державний устрій економічної системи України до вимог європейської спільноти. При цьому як напрям подальших досліджень доречно вказати на необхідність розроблення механізму трансфертного ціноутворення в Україні на засадах європейського досвіду.

Список використаних джерел:

1. Шворак О. Конкурентна політика ЄС та українська євроінтеграція. Юридична газета. 2016. № 36(534). URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/press/konkurentana-polityka-yes-ta-ukrayinska-yevrointegratsiya/> (дата звернення: 30.10.2018).
2. Дахно І.І. Право Європейського Союзу: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2018. 415 с.
3. Калініна О.М. Правове регулювання діяльності компаній в Європейському Союзі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2014. 22 с.
4. Гладкова Т.Л. Законотворчий процес в Європейському Союзі: шляхи розвитку та вдосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2011. 20 с.
5. Смирнова К.В. Концепція «м'якого» права (soft law) в міжнародному праві та праві Європейського Союзу. Український часопис міжнародного права. 2012. № 3. С. 74–78.
6. Карпенко Н. Методичні підходи до антимонопольного контролю держави за процесами концентрації та економічної концентрації. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 12. С. 84–88.
7. Даниліна С. Система показників концентрації економіки. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1640pdf>.
8. Лысенко Ю.Г., Беленко Д.В., Михайлик Д.П. и др. Имитационное моделирование экономических систем: прикладные аспекты: коллективная монография. Донецк: Ноулидж, 2013. 359 с.
9. Стахєєва Г.О. Правове регулювання концентрації підприємств в Європейському Союзі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2011. 236 с.

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОЦЕНКИ УРОВНЯ МОНОПОЛИЗАЦИИ РЫНКА В УКРАИНЕ И СТРАНАХ ЕС

Аннотация. В статье рассмотрено методическое обеспечение оценки уровня монополизации в странах ЕС и Украине. Разработаны приоритетные направления приведения их к общему знаменателю. Выделены факторы оценки уровня монополизации рынка на уровне предприятия. Определены приоритетные проблемы в сфере антимонопольного регулирования. Предложены пути решения проблем в сфере антимонопольной политики.

Ключевые слова: антимонопольное регулирование, антимонопольная политика, монополии, экономика Украины, экономика ЕС, методическое обеспечение.

METHODOLOGICAL SUPPORT OF EVALUATION OF THE LEVEL OF MONOPOLIZATION OF MARKET IN UKRAINE AND EU COUNTRIES

Summary. The article deals with the methodological support for assessing the level of monopolization in the EU and Ukraine. Priority directions have been developed for bringing them to a common denominator. The factors of estimation of the level of monopolization of the market at the enterprise level are singled out. The priority issues in the sphere of antitrust regulation are outlined. The ways of solving problems in the field of antitrust policy are offered.

Key words: antitrust regulation, antitrust policy, monopoly, economy of Ukraine, EU economy, methodological support.